

پنجاب دیا چرخہ تے چرخہ نامہ دی روایت

Tradition of Charkha and Charkha Nama in Punjab

Fozia Kausar

Ph.D Scholar-Punjabi, University of the Punjab, Lahore

foziaahsan01@gmail.com

Pro. Dr. Asma Qadri

Professor, Institute of Punjabi Sulaikh and Rehtalsar, University of the Punjab, Lahore

1aasmaqadri@gmail.com

KEYWORDS

Tapestry
Heritage
Charkha
Central Asia
Metamorphosing
Classical Poet
Shah Hussain
Bulleh Shah
Manifestation

DATES

Received 21-04-2025
Accepted 15-05-2025
Published 30-06-2025

QR CODE

ABSTRACT

In the rich tapestry of the Punjabi cultural heritage the symbolic Significance of the Charkha, a rotating wheel transcends more functionality, evolving into a profound emblem, While originating from the crossroads of China, Iran or the Central Asia, the Charkha intertwines thread of cotton metamorphosing them into the very fabric that adorns man's essential attire. Punjabi classical poet, notably Shah Hussain and Bulleh Shah employ it as a metaphorical motif in their poetry. The Literary manifestation of this Cultural artifact finds expression in the renewed tradition Known as Charkha Nama.in eloquent Punjabi literature; luminaries like molvi Abdul Sattar, Noor Muhmmad Lohar, Kalidas and Mian Shad have panned Classical Charkha Namas thus contributing to an incredible literary legacy.

<https://journals.mehkaa.com/index.php/negotiations/article/view/142>

تلخیص:

پنجابی ثقافتی لوک ورثے میں چرخہ کی علامتی اہمیت، ایک گھومنے والا پیسے سے بہت زیادہ اہم رکھتا ہے۔ عام طور پر چرخہ ایک آلہ یا مشین ہے جس سے روئی سے دھاگہ بنایا جاتا ہے۔ وہ روئی کو آپس میں جوڑتا ہے اور کارآمد چیز کا وجود سامنے آتا ہے۔ علامتی طور یہ انسانوں کو آپس میں باہم مل جل کر زندگی گزارنے کا درس دیتا ہے۔ پنجابی کلاسیکی شاعر، خاص طور پر شاہ حسین اور بلھے شاہ اپنی شاعری میں اسے استعاراتی شکل کے طور پر استعمال کرتے ہیں۔ اس ثقافتی نمونے کا ادبی مظہر ایک جدید روایت میں بھی پایا جاتا ہے جسے چرخہ نامہ کے نام سے جانا جاتا ہے۔ پنجابی ادب میں، مولوی عبدالستار، نور محمد لوہار، کالی داس اور میاں شاد جیسے روشن خیالوں نے کلاسیکی چرخہ ناموں کو بیان کیا ہے اس طرح ایک ناقابل یقین ادب میں حصہ ڈالا ہے۔

بندے دیاں تن مڈھلیاں لوڑاں گلی، جھلی تے کُلی۔ بندہ ایہناں تنوں لوڑاں نوں پوریاں کرن تے ودھیا توں ودھیا کرن لئی ساری حیاتی ہتھ پلہ ماردا ہے۔ مڈھ وچ جھلی دی لوڑ نوں پوریاں کرن لئی کساناں کپاہ نیجی۔ کپاہ توں روں تے روں توں پونیاں بنیاں، جیہناں نوں چرنے نال کت کے دھاگہ بنایا تے دھاگے توں کپڑا بنیا۔ چرخہ ہر گھر وچ ہوندا، زنانیاں سویرے اٹھ کے گھر دے کم کاج نوں نیڑ کے چرخہ لے بہہ جاندیاں۔ ویلا بدلن نال لوڑاں تھوڑاں ودھیاں تے ایہو چرخہ کسب بنیا۔ سوت مل کتن داروان ہو گیا۔ کتے سوت توں جو لاپے نے کھڑیاں لائیاں تے مل کھیس، دریاں، چٹانیاں بنیاں۔ مشینی دور آن پاروں ایہو کھڑیاں پاور لوماں تے سولجر مشیناں بن گئیاں۔ جدوں تیک پنجاب صنعتی لپیٹ وچ نہیں سی آیا، کپڑے دیاں لوڑاں چرخہ کت کے پوریاں کیتیاں جاندیاں سن۔ پنجابی وچ بہت شاعرانے چرنے نوں اپنی شاعری دامو موضوع بنایا تے پھیر ویلے دے نال نال چرنے نامے لکھے گئے۔

چرخہ اصل وچ فارسی زبان دے لفظ ”چرخ“ توں نکلیا اے۔ جیہدے معنی پھرن والا، پیٹا، چرخ، چاک، آسمان، فلک، گردش، چکر، کمہار دا چاک۔ چرخہ اُس لکڑی نوں وی آکھیا جاندا اے جیہدے تے اوئی کپڑے نوں چڑھا کے درست کر دے نیں۔ چرنے بارے گل کرن توں پہلاں وکھو وکھریاں ڈکشنریاں وچ ایہد ا مطلب ویکھ لیئے:

مہان کوش وچ چرنے دے معنی نیں

"چرخہ: گولہ کار چکر، سوت کتن، دہتر" (1)

رتن سنگھ جگلی چرخہ بارے لکھدے ہن

"چرخہ اک طرحاں داسند ہے جس اُتے ہتھ نال سوت، اون تے ریشم کتیا جاندا ہے" (2)

فرہنگ آصفیہ وچ ایہدے معنی انج نیں

"[ف۔ اسم مذکر] (1) سوت کا تے کا آلہ۔ ڈھیر (2) ایک قسم کا ناچ (3)

[صف] وہ مرد یا عورت جس کے بڑھاپے کے باعث انجر پنجر ڈھیلے ہو گئے ہوں۔

فرتوت۔ ڈھانچ (4) پرانی اور کمزور گاڑی۔" (3)

نور اللغات وچ ”چرخہ“ دے لغوی تے اصطلاحی معنی انج درج نیں

"[ف] معنی نمبر 1 میں فارسی ہے۔ چرخہ ایک درخت کا نام ہے جو بہت پتلا سوکھا ہوتا ہے۔

[مذکر] 1۔ سوت کا تنے کا آلہ (چلانا، چلانا کے ساتھ)۔ 2۔ ایک قسم کا اناج۔ 3۔ [صفت] (کنایہ) وہ مرد

یا عورت جس کے بڑھاپے کے باعث انجر پنجر ڈھیلے ہو گئے ہوں۔ فرتوت۔ ڈھانچ۔ 4۔ (کنایہ) پرانی

کمزور گاڑی۔

چرخہ پونی کرنا۔ چرخہ کاتنا۔ چرخہ کات کر گزر کرنا۔ چرخہ کاتنا۔ سوت کاتنا۔ چرخے کے ذریعے سے

دھاگے بنانا۔

چرخہ کا کام کرنا۔ چرخہ ہو جانا۔ لاغر ہو جانا۔ انجر پنجر ڈھیلے ہو جانا۔ چرخے کا مال۔

مال۔ [5] ڈورا جو چرخہ پر پڑا رہتا ہے۔ [صفت] (کنایہ) ڈبلا۔ کمزور۔ 6۔ خستہ حال۔ در بدر پھرنے

والا۔" (4)

جامع اللغات موجب

"[ف] روئی کاتنے کا آلہ۔ (مجازاً) بوڑھا مرد یا عورت۔" (5)

سرتاج اللغات اردو وچ چرخہ دے معنی

"[ه] سوت کاتنے کا آلہ۔" (6)

چرخے دیاں ایہناں ساریاں تعریفاں نوں ساہمنے رکھ کے آکھیا جاسکد اے کہ چرخہ سوت کتن والا آلہ ہے جیہدے اُتے

اون یاریشم کتیا جاندا ہے، سوانی یا مردوی ہے جیہناں دے بڈھے ہون پاروں سارے اعضاء ڈھیلے ہو گئے نیں۔ چرخہ دی لغوی

تعریف ویکھن مگروں ہن اسیں اک چلاوین جھات نامہ دے لغوی مطلب تے پالینے جیہدے مطلب وکھو وکھ ڈکشنریاں وچ

وکھرے دتے گئے نیں۔ پنجابی کلاسیکی لغت وچ نامہ دا مطلب ایہہ دسیا گیا ہے:

نامہ: نامہ توں (نامہ، خط، پتر، چٹھی، کسے قسم دی دستاویز) (7)

مہان کوش وچ نامہ دا مطلب انج درج نیں

"خط، چٹھی، پتر، کتاب، پُستک" (8)

رتن سنگھ جگی ساہت کوش وچ نامہ دے اصطلاحی معنی ایہہ بیان کردے نیں۔

"نامہ فارسی بھاشا دے نام، داہی وگڑیا ہو یا روپ ہے۔ مول روپ وچ بھاویں ایس دا ارتھ چٹھی جاں

خط ہی رہیا ہووے، پر ساہت وچ ایس ارتھ توں بھن کسے وورنا تمک رچنا لیسوی درتیا جان لگ بیا

ہے۔" (9)

ایہناں تعریفیاں نوں گھر رکھ کے اسیں آکھ سکے آں کہ نامہ، چٹھی، پترتے لکھی دستاویز اے۔ جیہدے وچ موضوع دی کوئی قید نہیں۔ چرخے نامے توں مراد ایسی لکھت ہے جیہدے وچ چرخے دا ذکر کیتا گیا ہووے۔

احمد حسین احمد قریشی قلعہ داری ”چرخہ“ بارے اپنے وچاراں دا اظہار بڑے سوہنے تے سلکھنے انداز نال اچ کر دے نیں:

”چرخہ نامہ: وہ نظم ہے جس میں تصوف کے رنگ میں شاعر اپنی مثال چرخے سے دیتا ہے اور چرخے سے کاتے ہوئے سوت کو اعمالِ حسنہ سے تشبیہ دیتا ہے۔ پنجابی میں ”چرخے ناموں کی تعداد کافی پائی جاتی ہے۔“ (10)

تنویر بخاری ”چرخہ“ دے ضمن وچ اپنے خیالاں بارے اچ اظہار کر دے نیں:

”ایس صنف وچ چرخے نوں عمل دی علامت قرار دے کے کتن کتان دے حوالے نال بندے نوں نیک عمل کرن داسدا دتا جاندا اے۔ چرخہ انسانی جسم یا ہستی دی علامت اے تے چرخہ توں مراد چنگے عمل کرنا اے۔“ (11)

چرخے تے بہوں شاعراں نے شاعری کیتی۔ مختلف شاعراں دے لکھے ہوئے ”چرخہ نامیاں“ تے گل بات کرن توں پہلاں ”چرخہ“ دے ٹڈھ نوں ویکھنا ضروری ہے۔ ساڈی تہذیب دیاں دو نشانیاں بڑیاں ہی خاص نیں چکی تے چرخہ۔ پرانے ویلیاں وچ چکی تے چرخہ ہر گھر وچ ہوندا۔ گھر دے کماں وچ سب توں اوکھا کم چکی نال دانے پیہنا ہی گنیا جاندا۔ ہر گھر وچ چکیاں ہوندىاں، جیہناں نوں زنانیاں ہی چلاوندیاں جے کسے کڑی دے ویاہ دی تیاری کرنی ہوندى تے سب توں پہلاں چکیاں ہی لایاں جاندىاں۔ آندھ گوانڈھ توں سست چکیاں منگ کے لیاںیاں جاندىاں تے سست سہاگناں اوہناں چکیاں وچ سست بک دانے بھر کے سست گیڑے دیندىاں تے ایس طرحاں ویاہ لئی آٹا پیہن دی رسم پوری کیتی جاندى چکی بارے آکھیا جاندا:

چرخہ راجا، کشیدہ رانی

چکی دوزخ دی نشانی (12)

چرخے نال صوت کت کے داغ بنایا جاندا۔ چرخے دی پنجابی رہتل، ثقافت تے ادب وچ بڑی عزت رہی ہے۔ ایہہ پنجابی گھراں دے ویہڑیاں دانشکار رہیا ہے۔ لوک کہانیاں انوسار وشوکرمانے اپنے ہتھ نال چرخہ بنایا 13 اک پرانے پنجابی لوک گیت مطابق چرخہ رب نے خود بنایا:

پہلا چرخہ رب بنایا

ماں میری نے ویہڑے ڈاہیا

ویہڑا ساڈا ہریا بھریا گڑیئے (14)

چرخہ ای اوہ پہلی مشین اے جیہڑی کپاہ توں سوت کت کے دھاگا بناوندى۔ ایہو چرخہ ترقی کر کے جدید مشیناں دی بنیاد بنیا۔ پنجاب دے پنڈاں وچ چرخہ ہر گھر دی بنیادی ضرورتاں وچ شمار ہوندا سی۔ چرخہ حقیقت وچ سوت کتن دے کم آؤندا ایس لئی

چرخہ محنت دی علامت بن گیا۔ پنڈاں تھاواں تے سُوت لُ وی کتے جان دے سن۔ عورتاں اٹیاں تول کے لجان دیاں تے پھیر سُوت کت کے تول کے موڑ جان دیاں اوہی کتیا سُوت جو لہے نون دے کے کھیس، دریاں، چتائیاں بنائیاں جان دیاں۔ پرانے وقتاں وچ سارے کپڑے ای کھدر دے پائے جان دے سن تے کھدر کپاہ توں تیار کیتا جان دے اسی۔ کپاہ نون ویلنے نال ویل کے رُون اڈتے وڑیوں اڈ کیتے جان دے سن۔ رُون نون تاڑے نال پنجاہ کے پونیاں وٹیاں جان دیاں۔ پونیاں نون چرنے تے کت کے گلوٹے بنائے جان دے سن۔ گلوٹیاں دے دھاگے نون لکڑی دے بنے اٹیرن تے اٹیر کے اٹی بنائی جان دے سی۔ گلوٹے اٹیرن داکم عام طور تے وڈی عمر دیاں زنانیاں، ماواں تے سساں کر دیاں ہون دیاں سن۔ جد اٹیاں بن جان دیاں تاں اٹیاں توں ای کھدر، کھیس، دوپٹہ، چادر اں بنائیاں جان دیاں، اوس داتا تیار کیتا جان دے اسی۔ اوس ویلے سارا کم ہتھیں کیتا جان دے اسی۔ دُدھ گھیو عام سی ایس لئی سارا دن ہی کم دھندے وچ لنگھ جان دے اٹھکیواں زنانیاں دے نیڑے نہیں سی آوند اپراچ کل دیاں کڑیاں جھٹ تھک جان دیاں نیں۔ ہر کیش سنگھ کابل کڑیاں بارے آکھدے نیں:

اچ کل دیاں کڑیاں نے

گل گوانی ڈھولا

تندے کڈھن ماہی دے

پے بانہیں کھلی ڈھولا

پھرن اٹیرن ماہی دے

نہ مخدی چھلی ڈھولا (15)

ماپے اپنی دھی نون داچ وچ چرخہ ضرور دیندے سن۔ کڑیاں رانگے تے شیشیاں جڑے چرنے دیاں بڑیاں شوقین ہون دیاں سن۔ عام گھراں وچ لکڑ دے چرنے ہوندے سن۔ سردے بچدے لوک شیشم دی لکڑی دا چرخہ ورتدے سن تے دھنی لوک چندن دی خوشبو دار لکڑی دے چرنے اچھے بنو کے ورتدے۔ چرنے نال پنجاہناں دیاں کئی جیون تنداں سانجھیاں ہون دیاں۔ چرنی دی گھو کر اوس دے جیون دا ایسا ساز سی جو اوس دیاں رکھیاں گھڑیاں اُتے اک جادو دھوڑ دیندا۔ من دیاں ادھیاں گلاں اوہ چرنے نال کر لیندیاں:

بازار وکیندی برنی

مینوں لے دے کی جیہی چرنی

ڈکھاں دیاں پونیاں کتاں (16)

چرخہ علامت ہے ساڈے سانجھے وسیب دی جتھے سب رل کے رہندے سن تے اپنے ڈکھ سکھ سانجھے کر دے۔ ایہہ رلت وچ کوئی ڈکھ سکھ ویلے اکلانہ ہوندا سگوں سارے اوہدے نال ہوندے۔ اوہناں وقتاں وچ عام رواج سی کہ محلے دیاں کڑیاں اک تھاں

چرخہ کتن لئی اکٹھیاں ہوندیاں جیہنوں ترنجن آکھیا جاندا۔ جدوں کسے کڑی داداج بنانا ہونداتے کڑیاں نوں سدا داتا جاندا۔ جس گھر ترنجن دی محفل داسر بندھ ہوندا۔ کڑیاں اپنے گھر دے کماں کاراں توں دیہلیاں ہو کے سدے والے گھر اپنا چرخہ لے اپڑدیاں تے پھیراک دائرے وچ بہہ جانداں جتھے اک جینی پونیاں ونڈ دیندی تے ایس کت کتائی وچ کڑیاں دی آپس وچ نوک جھوک وچ چلدی رہندی تے نال چرنے دی گھوگرتے گیتاں دی لے اک یک ہو جاندی:

چرخہ میرا گھاڑو گھڑیا

مئے میرے بھائی

پونیاں میریاں انگ نی سہیلیاں

ماہل وڈی بھر جانی

وگ وگ دے چر کھڑیا

تینوں چریں میں وگایا

تیری ماہل کڑاندی

ڈھولا وطنان نوں آیا (17)

اس توں اڈ پنڈاں تھاواں وچ عورتاں دا رکھاں دی چھانویں بہہ کے چرخہ کتن دارواج عام سی۔ چرخہ کتدیاں کتدیاں اوہ اپنے دکھ سکھ دیاں گلاں وی اک دو جے نال کر دیاں سن۔ اس لئی چرنے نوں پنڈاں تھاواں دیاں عورتاں دی بیٹھک تے دکھ سکھ دا ساجھی وی سمجھیا جاندا سی۔ پر ویلا گزرن دے نال نال چرنے تے چرنے تے لکھے گئے گیت گاؤن دارواج بالکل ای تک گیا اے، کیوں جے چرنے دی تھاں تے وڈیاں وڈیاں ملاں نے لے لئی اے۔ چرنے نال کئی طرحاں دے بھرم تے وہم دی جڑے ہوندے جے چرنے داٹھ چھٹ چھٹ جاندا تاں آکھیا جاندا گھر وچ کوئی پر وہنا ضرور آونا ہے۔ اک ایہہ وی بھرم ہے کہ چن وچ اک بڑھی مائی ہمیش توں چرخہ کندی ہے۔

چرنے مروڑی: جدوں کوئی نویں ویاہی کڑی پہلی وار چرخہ کتن بیٹھدی تاں اوس دے اگے داچ وچ آیارانگلا چرخہ ڈاہیا جاندا۔ کڑیاں کچے سوت دی اک گنڈھ چرنے نال پا کے مخول نال کہندیاں:

جے ویر پیارے کھول دے

جے کھسم پیارے کھول دے (18)

ایس گنڈھ نوں چرخہ گنڈھ جاں مروڑی کہندے سن۔ ایس نوں کھولنا اوکھا ہوند اکیوں جے کچا سوت کھولن لگیا جھٹ ٹٹ جاندا۔ کئی کڑیاں گنڈھ کھول لیندیاں پر بہتیاں کولوں دھاگہ ٹٹ جاندا، کول کھلوتیاں کڑیاں اوس نوں مخول نال چھیڑ دیاں کہ تینوں ویر بھل گئے تے کھسم پیارا لگن لگ پیا۔ چرنے بارے انیکاں آکھان، بجھارتاں تے گیت ملدے نیں اک بجھارت ہے:

تیویاں دے سنگ رہے پھیر وی جتی کہاوے

واؤنالوں تیز چلے
 قدم اک نہ پاوئے
 سبھ لوکاں نوں کپڑے و نڈے
 آپو بنگا تلگدا
 پنجیاں سراں نال سو بھاد یوئے
 اک ہتھ نال وگدا (19)

چرنے دا ذکر ساڈے گیتاں وچ وی بہت ملدا ہے۔ لوک گیتاں توں ای لوکائی دے رہن سہن، رسماں تے رشتیاں دا پتہ لگدا ہے۔ ایہہ گیت اپنے ویلے دی تاریخ، ثقافت، شعور تے لاشعور وچ اٹھن والے طوفاناں دا وی پتہ دیندے ہن۔ ایہہ گیت اپنے ہی پرانے نیں جنی ایہہ دنیا۔ چرنے دی گھوگ تے کئی وار پہاڑاں وچ بھگتی کردے جو گیاں نوں وی کیل لیندی سی اک لوک گیت اے:

چرنے دی گھوک سن کے
 جوگی اتر پہاڑوں آیا، چرنے دی گھوگ سُن کے (20)

پنجاب دے صوفی شاعران نے واہی بیجی لئی ورتے جان والے سنداں نوں وی شعران دا حصہ بنایا تے فصلاں دے نال جڑیاں شیواں نوں علامت راہیں ورتیا۔ کدے اوہ کھوہ چلن نوں حیاتی دا پندھ وکھاندے رہے تے کدے ہجر نوں پانی دین لئی نیناں نوں کھوہ آکھیا، کدے صولاں تے کنڈیاں دا ویر واکیتا تے کدے وٹوٹ جان نوں قاعدیاں قانوناں دا نشان دسیا۔ ایہناں علامتاں وچ اک علامت چرنے دی وی اے تے چرنے دا شعری ورتار وی ڈوگھیا لئی نال پڑھن والیاں نوں نوں پڑھت تے معنیاں نال واقف کراند اے۔ تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند وچ چرنے بارے لکھیا گیا ہے:

"چرنے پنجاب میں عام کا تا جاتا۔ سنگھڑ عورتیں بڑے شوق سے اسے کاتی ہیں اور کاتے ہوئے عورت سے مختلف قسموں کے کپڑے تیار کرتی ہیں۔ پنجابی زبان کے شعراء نے اس معمول کو سامنے رکھ کر عجیب و غریب نکات پیدا کیے ہیں۔ بد اعمالی سے اجتناب، اعمال صالحہ کا التزام، توشہ آخرت پر نگاہ، ان باتوں کے متعلق بڑے موثر پیرائے میں درس دیا ہے۔ چرنے وجود انسانی کے لئے علامت کا کام بھی دیتا ہے۔ شاعر کا کہنا ہے اپنے وجود کا صحیح استعمال آخرت کے لئے بڑا نتیجہ خیز ثابت ہو گا۔ اس طرح مختلف قسم کے بنے ہوئے کپڑوں کے نام شاعر کے کلام میں خاص خاص اصطلاحات کی صورت اختیار کر لیتے ہیں۔ مثلاً چونے کھدر سے اربعہ عناصر مراد لیتا ہے۔ پینسی یعنی پانچ تار سے حواس خمسہ، چھبسی سے چھ جہت اور سستی سے سات تارے۔ اس طرح ایک سادہ رواں نظم بڑے گہرے مطالب کی حامل بن سکتی ہے۔ پنجابی ادب کی یہ منفرد صنف سخن ہے" (21)

چرنے نامہ پنجابی تمثیلی شاعری دی اک مشہور صنف اے۔ شاہ حسین دا شمار پنجاب دے اوہناں صوفی شاعران وچ ہوندا اے جیہناں دے اسلوب دی نوکلتناسب توں وکھری تے منفرد اے۔ اوہناں دی شاعری انسانی حیاتی دے مختلف موضوعیاں تے

پکھاں دوالے علامتی طور تے گھمدی ہوئی نظر آؤندی اے۔ شاہ حسین نے اپنیاں کافیاں وچ موت دا ذکر کر دیاں چرخے دا ذکر کیتا ہے۔ چرخے نال بندے دا بہوں سارا واسطہ رہیا۔ چرخہ، پونیاں، کتنا سبھ حیاتی دی علامت نیں ایہہ حیاتی تھوڑی ہے ایس لئی آخرت لئی کجھ اکٹھا کر لوو:

توں آہو کت ولی نی گڑیے، آہو کت ولی
ساری عمر گنوائی آ اینویں، پچھی نہ گھتی چھلی
گلیاں دے وچ پھریں لکیندی، ایہہ گل نہیوں بھلی
کے حسین فقیر سائیں دا، داچ وہونی چلی (22)

ایس وچ کپاہ نوں تنبن اتے پنجن دا ذکر کر کے ایہہ دسیا کہ جیہڑی عورت کپاہ نوں تنب پنچ کے کندی نہیں ایس نے اپنا داچ کیہ بنانا ایں۔ جے داچ نہ بنیا تے اپنے سوہرے کیہ لے کے جاوے گی۔ ساری عمر ایویں پھر دے لنگھا دتی تے ہن داچ توں بننا سوہریاں گھر چلی اے۔ اے انسان تیرے کول ویلا ہے تے ایہدے توں فائدہ چک لے کوئی نیک عمل کر لے تاں جو قبر وچ جا کے کجھ وکھان جو گاہو ویں۔ بابا لکھے شاہ ہوراں داناں پنجاب دے صوفی شاعراں وچ سر کڈھواں ہے جیہناں نے اپنی شاعری وچ چرخے دا ذکر کیتا ہے۔ ایہناں دیاں کافیاں دا اسلوب لفظاں دی بُترتے لکھت دی طرز تے انداز بڑا دل چھوناتے من موہنا اے۔ ”چرخہ“ بارے اک کافی دیکھو:

کرکتن ول دھیان گڑے
چرخہ مُفت تیرے ہتھ آیا
پلیوں نہیں کجھ گھول گویا
نہیوں قدر محنت داپایا
جد ہو یا کم آسان گڑے
کرکتن وال دھیان گڑے (23)

ایہدے وچ بلھے شاہ کہہ رہے نیں۔ ایہہ چرخہ یعنی ایہہ جسم تینوں مفت مل گیا تینوں ایہنوں حاصل کرن لئی کجھ نہیں کرنا پیا۔ پر اے انسان توں غفلت وچ پیا اے تے ایہدی قدر نہیں کر دا۔ ایہہ انسانی فطرت ہے کہ بندے نوں جدوں کوئی چیز مفت ملدی ہے تے اوہ قدر نہیں کر دا بلھے شاہ اپنی کافی وچ جسم دی قدر کرن تے زور دے رہے نیں۔ تیرا دھیان کتن ول ہونا چاہیدا ہے۔ ’کتن‘ توں مراد نیک عمل نیں۔ ایہی نیک عمل داچ نیں جو آخرت دا سامان ہے۔ بلھے شاہ دا کلام سینتراں، علامتاں، اشاریاں نال بھریا ہویا ہے۔ ایہناں توں وکھ کئی ہور صوفی شاعراں نے چرخے دے مختلف حصیاں نوں علامتاں نال جوڑیا ہے۔ جیویں کہ ثناور چدھڑ اپنی کتاب پنجاب وچ تصوف وچ لکھدے ہن:

”چھلی: ائی، کتے ہوئے سوتر دی اوہ مُٹھ جیہڑی تکلے توں لتھدی اے۔ ایس توں مراد نیک عمل تے

عبادت اے

چرخہ کتنا: مراد عمل تے عبادت اے

بانٹ: چرنے دا اہ دھاگہ جیہڑا چرنے نوں چلاؤند اے مراد، ساہ، ویلا، وقت
 ترنجن: اوہ تھان جتھے کڑیاں رل کے چرخہ کتدیاں نیں مراد دنیا تے دنیا داری
 پچھی: اوہ ٹو کری جیہدے وچ سوتر کت کے رکھیا جاندا اے مراد فرض
 ائیرن: ائی داسوتر لیٹن والی ست، ائی توں ائیرن بنانا۔ جس توں مراد چنگے عمل تے عبادت اے
 آتن: ویہڑا اوہ تھان جتھے کڑیاں رل کے چرخہ کتدیاں نیں۔ صوفی اس توں مراد دنیا وچ وسن لیندے
 نیں۔

دنیا تے دنیا داری نوں آتن آکھدے نیں " (24)

حافظ برخوردار دا لکھیا چرخہ نامہ جیہدی دس ڈاکٹر احمد حسین قلعداری نے اپنے مضمون ”برخوردار دیاں کجھ ہور لکھتاں“
 وچ پائی ہے جو کھوج چھیمہا ہی 1981ء وچ چھپیا۔ حافظ برخوردار دے چرنے نامے دا موضوع دنیا دی بے ثباتی اے، جیہدے وچ
 شاعر چرنے نال گل کر رہیا کہ میں تینوں کیہ آکھاں؟ تینوں اگے ڈاہ کے بہہ جاواں تے تیرے وچوں ہر ویلے توں ہیں توں ہیں دی
 آواز آوندی ہے۔ میرے نال دیاں ساریاں وارو واری کت کے اپنے اپنے گھراں نوں چلیاں گیناں تے میراں اینویں پیا
 ہے۔ جدوں ویلا لنگھ جانا او دوں سوائے پچھتاوئے دی کجھ نہیں ہونا۔ جدوں رب دے اگے جا کے پیش ہونا اس او تھے کسے نے نال
 نہیں جانا۔ اس گھر جان دا کوئی سامان تیار کر لے اپنے ہتھوں جو کجھ کسے نوں دے سکد ایں تے دے لے او تھے ہتھ دا کیتا ہی کم آنا
 اے:

چرنے یار میں تجھے کیا کہوں اگے سی تداہ بہوں
 بن توں بولیں کدی کدوں توں ہیں توں ہیں توں
 رھڑ رھڑ چرنی کر گھوں گھوں
 ترنجن دیاں جو آئیاں سیاں وارو وار ہے کت کت گیناں
 میرا اینویں رہیاں توں توں ہیں توں توں ہیں توں
 رھڑ رھڑ چرنی کر گھوں گھوں (25)

حافظ برخوردار ہوراں دا چرخہ نامے وچ پنج مصرعیاں دا اک بند ہے جیہدے وچ ٹیپ دا مصرعہ ہے ”رھڑ رھڑ چرنی کر
 گھوں گھوں“ چرنے نامے دا موضوع آخرت دی فکر تے چنگے عملاں دی پریرنا ہے۔ چرخہ نامہ کافی دی طرز تے لکھیا گیا ہے۔
 چوہڑ مل کھتری دا لکھیا ”قصہ حسن دل و نگاہ دل معہ چرنے نامے“ 1897ء وچ چھپیا۔ ایس قصے دے اخیر تے ”چرنے
 نامے“ دے سرناویں ہیٹھ اک چرخہ نامہ دتا ہے۔ جیہدے وچ شاعر نصیحت کر دیاں آکھدا ہے کہ چرخہ دھیان نال کت تیرا کتن
 والا دھیان نہیں۔ تیرا چرخہ بہوں سوہنا ہے جیہڑا علماں تے ہیریاں نال جڑیا ہویا ہے۔ ساریاں گڑیاں ترنجنوں وچ بہہ کے چرخہ
 کتدیاں نیں پر تیرا چرخہ کتن ول دھیان نہیں سگوں توں اپنا ویلا بہہ کے لنگھا دتا۔ تیرے نال دیاں نے کت کت کے اپنا دا ج بنالیا

ے توں دا ج توں بناں اگلے گھر جائیں گی۔ اگلے گھر تیری عزت نہیں ہونی۔ ویلا تھوڑا ہے ایہنوں کھیڈن وچ گو انہ کیوں جو اخیر تیرا ہی نقصان اے۔۔ ایس توں وکھ شاعر چرخے نامے وچ پلصراط دا حوالہ دیندیاں آکھدا ہے کہ جہنم وچ اک پل ہے جو بال توں ودھ باریک تے تلوار توں زیادہ تیز ہے۔ بناں عملاں توں کیوں لنگھے گا۔ اپنے حسن داماں نہ کرنہ ایہہ دنیا رہنی اے تے نہ ہی تیرا حسن۔ ایہہ دنیا دامیلہ چار دن دا ہے ایس لئی ایہنوں چنگے کم کر کے لنگھا:

سوت لیاں بناں نہ جاویگا تیرا ماں توڑ توڑ کہاویے گا
 تینوں وس پہر کوں چہر ڈاویگا اوتھے سہی ہی بلون کوڑے
 کت چرخہ نال دھیان کوڑے
 اس کھیڈن وچ نقصان کوڑے
 سُن فافل ہو وسار نہیں دن کھیڈ نوچہ گزار نہیں
 نت سیاں سنگ بہنڈا نہیں کوئی دم ہی گزارن کوڑے
 کت چرخہ نال دھیان کوڑے
 اس کھیڈن وچ نقصان کوڑے (26)

قصہ نوہ سس معہ چرخہ نامہ کس نے لکھیا ایہہ تے نہیں پتہ لگ سکیا۔ ایہنوں منشی گلاب سنگھ صاحب دی فرمائش تے مطبع مفید عام لاہور نے چھاپیا۔ چرخہ نامہ دا موضوع وی دو بے چرخے نامے وانگ نصیحت ہی ہے کہ اپنا ویلا سوچ سمجھ کے لنگھا۔ تیرا ساتھ سد ایہناں سہیلیاں نال نہیں رہناتے نہ ہی ترا جو بن سدا ہے ہر چیز مک جانی ہے سو اپنے آپ نوں چنگے کماں تے لا۔ تیرا چرخہ بہت سوہنا ہے کیوں دے چرخے لال تے پیلے نیں توں کجھ حیلہ کر لے تے اپنا ویلا کتن ول کر۔ کیوں بے چرخہ کتن دے دن چار ہی نیں۔ جدوں ایہنوں ویاہ کے جاویں گی تے اوہی دا ج ہنڈا اویں گی جو کت کے بنایا ہوئے گا۔ مایاں داراج سد انہیں رہناتے نہ ہی تخت تے تاج رہنے نیں۔ بغیر کتے دا ج نہیں بننا سو بیکار نہ بہہ تے اپنے ویلے نوں کتن وچ لا:

توں نال سیاں رل بہناں ناہ غافل ہوناں بہناں ناہ
 تے سد انہیں بہنڈا کوڑے نت جو بن تیرا رہناں ناہ
 کت چرخہ بانہہ اولار کوڑے
 کوئی لال سیاہ تے پیلا ہے تیرا چرخہ رنگ رنگیلا ہے
 کر کتن ول وہار کوڑے ہن جتہوں تک تان حیلہ ہے
 کت چرخہ بانہہ اولار کوڑے
 جو کتن دے دن چار کوڑے (27)

ایہناں چرخیاں وچ اک چرخہ ”چرنے دی گھوک“ اے۔ جیہدے شاعر داناں نور محمد لوہار اے جیہدے وچ نور محمد نے چرنے دی نویکی صفت بیان کیتی ہے کہ چرخہ گھوں گھوں دی واج نہیں سگوں اللہ نوں یاد کردا ہے تے ایہد ابا ستر وی اللہ ہو اللہ ہو کردا ہے:

کتے	اُن	بھی	ریشم	تاراں
ندرس	بچھم	لکھ	ہزاراں	
وچے	کھدر	چونسی	واراں	
منگے	رُوں	رُوں	رُوں	
ایہہ نہ	سمجھو	نرا	کہندا	چرخہ
گھوں	گھوں	گھوں	گھوں	گھوں
اوه	تاں	یاد	کریدا	مولی
بائیں	تازہ	ماہل	پروتا	اللہ
				ہوں
				ہوں
				ہوں
				ہوں
				(28)

سی حرفی تعریف کلمہ شریف وچرخہ نامہ اللہ دتادری ساکن موضع میاں علی نے منشی عزیز الدین دی فرمائش تے 1915ء وچ لکھیا ایہہ 16 صفحات دا چرخہ نامہ ہے۔ جو سی حرفی صنف وچ لکھیا گیا ہے۔ ایہدے وچ شاعر زانیاں نوں نصیحت کردا ہے کہ جو اپنے محبوب نوں راضی رکھیاں نیں اوہ غیراں دے اگے ہتھ نہیں اڈیاں۔ توں سویرے اٹھ کے اپنا چرخہ ڈاھ کے بہہ جاتے کت کت کے اپنا دا ج بنا لے۔ جیہڑیاں کویلے اٹھیاں نیں تے اوہ روندیاں ہی رہندیاں نیں۔ ایہہ چرخہ نامہ سی حرفی دی ہیبت وچ لکھیا گیا ہے:

جنھاں محبوب صحیح پایا اگے غیر نہ کرن ہتھیلے نی
 صبح صادقوں ہو بیدار پہلے چرخہ ڈاھ کے بہن سویلے نی
 کت کت کے دا ج بنان سوہنا گلے پاندیاں ہار حمیلے نی
 ٹھہ جہانوں سرت نی آوندیے روون ستیاں اٹھ کویلے نی (29)

مولوی عبدالغفار ہوراں دا پنڈراں صفحات دا ”چرخہ نامہ“ ساڈے سامنے آوند اے۔ جیہڑا 1345ھ بمطابق 1926ء وچ چھاپے چڑھیا سی۔ ایہہ ”چرخہ نامہ“ شیخ محمد بخش فضل حسین تاجران لودھیانہ نے چھاپیا سی۔ ایس چرنے نامے وچ شاعر نصیحت کردیاں گڑی نوں سمجھاند اے کہ توں کیوں اپنی ات سچلی اے اپنا چرخہ لے تے اوہنوں کت۔ سارا دن کھینڈن وچ لنگھا دینی ایں دوڑی دوڑی جانے ایں تینوں ویکھ کے گدا اے جیویں دیوانی ایں۔ جدوں تینوں بیگانے لے کے جان گئے تے تینوں طعنے مہنے دین گے تیری کسے نے قدر نہیں کرنی۔ ایہہ سارے بھیڑے کم چھڈ دے ایہہ کجھ دناں دی خوشی اے۔ سب مک جانا اے۔ توں اللہ نوں دلوں بھلا دتا، اک دن اوہ آنا اے جدوں تینوں لین لئی اسوار آوے گا اوہدے ہتھ وچ چھری ہونی اے جیہنوں ویکھ کے توں ڈر جانا

ایں۔ تینوں ڈولی دے وچ پا کے لے جان گے باہر چھڈ کے آجان گے اوتھے توں اکلیاں ہی رہنا ایں۔ پتا نہیں تینوں کیہڑی گل دامان اے جو ایہ ات چکی اے۔ جدوں اگلے گھر جا کے سس دے وس پئی اوتھے ڈر ڈر کے تیرا رنگ رت ہو جانا ایں۔ توں ساری عمر الملی وللی رہ کے لنگھا دتی نہ تیرے چرخے وچ کوئی کھوٹ سی نہ تینوں کسے گل دا اوہلا ہے فیر دس تیرے دل وچ کیہ گل ہے جو توں چرخہ نہیں کندی:

کیوں دوڑی دوڑی جانی ہیں
دن کھیڈن وچ لنگھانی ایں
توں خفتن کوئی دیوانی ہیں
کیوں نہیں رکھدی جت ست کوڑے
کیوں چائی اتنی ات کوڑے
لے چرخہ اپنا کت کوڑے
ایہناں کوڑیاں تھیں کی لیندی ہیں
جنھناں نال توں رلدی بہندی ہیں
گھر اپنے مول نہ بہندی ہیں
کیوں کردی ہیں ایڈ کو پت کوڑے
کیوں چائی اتنی ات کوڑے
لے چرخہ اپنا کت کوڑے (30)

چرخے نامے دی روایت نوں قائم رکھن والیاں وچ عاصی محمد دانان وی شامل اے جیہڑا 1929 وچ چھپیا ملدا ہے ایہدا موضوع وی چرخہ کتن ول دھیان دوانا ہے ایہہ دنیا مسافر خانہ ہے تے بندہ ایہتھے مسافر۔ ایہہ دنیا دے جھیڑے چھڈ دے تے اپنا دھیان چرخہ کتن ول کر کیوں جو سارے دنیا توں کوچ کرن والے نیں:

ایہہ	کوچ	مسافر	ڈھیری	اے
ٹوں	کر	نہ	میری	اے
جند	لے	جاون	تیری	اے
ہتھیں	کیتے	ونج	اُسارے	نی
کت	چرخہ	چھوڑ	پسارے	نی
ایتھوں	سارے	چلن	ہارے	نی (31)

مولوی عبدالستار ہوراں دے ”چرخہ رنگ رنگیلا“ دے ناں 1941 وچ لاہور توں چھاپے چڑھیا۔ 14 صفحیاں دا چرخہ نامہ ہے جیہدے وچ مولوی صاحب نے غرور اور تکبر نوں چھڈن دی پریرنا کیتی ہے۔ جیہڑے لوک غرور اور تکبر وچ ڈبے رہندے نیں اوہ اپنے محبوب نوں کدی نہیں مل سکدے۔ محبوب نوں دیکھن تے مہلن نوں ترس جان دے نیں۔ ساری حیاتی ہس کھیڈ کے گزار دیندے نیں تے اخیر پچھتاوندے نیں:

جو کبر غرور نہ چھوڑے گا
سو اپنی گردن توڑے گا
شوہ کدی نہ ملنا لوڑے گا
پر دیکھن نوں ترساویں گی
کت چرخہ شام مناویں گی
اس کھیڈن توں پچھتاویں گی (32)

چرخہ رنگ رنگیلا منشی محمد بخش ہوراں دالکھیا چرخہ نامہ بطرز مولوی عبدالستار منشی عزیز الدین تاجر کتب و پبلشرز لاہور توں 1933 وچ چھپیا۔ ایہدا ٹیپ دامصرعہ اوہی ہے جو مولوی عبدالستار ہوراں دے چرخے نامے وچ ٹیپ دامصرعہ ہے اور ابھی میاں چراغ دین جونیکے دے چرخہ نامہ وچ ٹیپ دامصرعہ ہے۔ پندراں صفحے دا چرخہ نامہ ہے۔ شاعر ایہدے وچ کڑی نوں نصیحت کردیاں آکھدا ہے کہ تیرے ویلا ہے توں کجھ اپنے لئی کت کے بنا لے۔ اگلے جہان لئی نیکیاں داسوت کت لے توں جیہڑے جو بن تے مان کردی اے سب تک جانا ہے۔ دنیا وچ رہندیاں جیہڑے رشتے ایسے پیارے نیں اوہ سب دنیا تیکر نیں اگے کسے وی کم نہیں آنا:

رکھیں جو بن نت سنواری نی
لا چرخے دے سنگ یاری نی
ایہ تاں سمجھیں ٹھگ بازی نی
ایتھے چھڑ سبھے ٹر جاوینگی
کت چرخہ شام مناویں گی
ایس کھیڈن توں پچھتاویں گی
پھیریں چمبڑی روز شنگاری نی
لبھیں بھین بھائی ماں پیاری نی
ڈوہنگے پینڈے منزل بھاری نی
نہ باہل دے گھر آویں گی
کت چرخہ شام مناویں گی
ایس کھیڈن توں پچھتاویں گی (33)

میاں چراغ دین جونیکے ”چرخہ رنگ رنگیلا“ دے سرنا نوں ہیٹھ اک ہور چرخہ نامہ وی ساڈے سامنے آؤندا اے جیہدے شاعر میاں چراغ دین جونیکے والے نیں۔ ایہہ چرخہ نامہ مولوی عبدالستار ہوراں دے چرخہ نامہ دی طرز تے لکھیا گیا اے۔ ایہدے ٹیپ دامصرعہ ”اس کھیڈن تھیں پچھتاویں گی“ اے تے مولوی عبدالستار ہوراں دے ٹیپ دامصرعہ ”اس کھیڈن توں پچھتاویں گی“ اے۔ ایہہ چرخہ نامہ چوداں صفحیاں تے مشتمل اے۔ بطور نمونہ کجھ بند دیکھو:

تیرے چرخے گڈیاں چیک رہیاں
تینوں سیاں باہر اڈیک رہیاں

ہُن گھڑیاں آ نزدیک رہیاں
جد ڈولی پے کے جاویں گی
کت چرخہ شام مناویں گی
اس کھیڈن تھیں پچھتاویں گی (34)

چرخہ و شراب نامہ پرمانند لکھیا چرخہ نامہ ہے۔ 8 صفحیاں دی کتاب ہے جیہناں وچوں 4 صفحیاں دا چرخہ نامہ ہے تے باقی 4 صفحیاں دا شراب خانہ خراب ہے۔ امر تسرتوں چھاپے چڑھیا۔ ایہدے وچ چرخے دی وڈیائی بیان کیتی ہے کہ ایہدے بغیر کسے دا وی گزارہ نہیں اوہ بھاویں مسلمان ہووے بھاویں ہندو کیوں جو ایہدے تے کیتا سوت جو کپڑا بندا ہے ساڈی تنگی جان نوں کجدا ہے:

چرخہ ڈکے تنگی جان ساڈی عزت شان

چرخہ ساڈی عزت شان چرخہ

کتے ہندو مسلمان اس بن ہوندی نہیں گزران

نی اربیلہ چرخہ (35)

اک ہور چرخہ ساڈے سامنے آؤندا اے۔ جیہدا ناں ”چرخہ نعت محمدی“ اے تے ایہدے شاعر داناں عبد اللہ ہے۔ چرخہ نامہ ست مصرعی ایتے بستر پکھوں سی حرفی وچ لکھیا گیا ہے۔۔ عبد اللہ ہوراں دا چرخہ نامہ دو بے چرنے نامیاں توں وکھرا ہے کیوں جو ایہدے وچ شاعر آپ ﷺ ناں اپنی محبت دا اظہار کردا ہے۔ چرخے دے ہر ہر گھیرے رب نوں یاد کردا ہے:

جدا نام محمدنی پیارا عرب اکبر دا

لایا تکیہ نی میں اوسے دے در دا

جسدی پاروں کیتا کی میں جمال خضر دا

افضل کل مخلوقاں نی ساقی حوض کوثر دا

میں کملی باجوں تیریوے جھوکاں آن اوریرے

اپنی آس دلیری حل مشکل میرے

ہر چرخے دے پھیریوے کر ساں یاد اللہ نوں (36)

کالیداس دے ”چرخہ نامہ“ وی بہت مشہور اے۔ ایہدے وچ اک ماں تے دھی دے وچکار ہون والی گل بات نوں چرنے راہیں بڑے سوہنے ڈھنگ نال الیکیا گیا اے۔ ایہدے وچ ماں اپنی دھی نوں حیاتی بارے دسدی اے کہ ایہہ شے مکن والی اے۔ اس لئی سوہرے گھر جا کے کدے وی غفلت وچ نہ رہیں۔ کالیداس دے چرخہ نامہ دے کجھ شعر بطور نمونہ دیکھو:

نہ تُوں کتیا نہ تُوں تمیاں دھیا کریں قیاس نہیں

رہیا ترکلا ڈنگا تیرا ہُن تک آیا راس نہیں

نہ ستا نہ بیٹھا جاندا سوکھا نکلے ساس نہیں

دارو درمل کرن بتھیرے جیون دی کجھ آس نہیں
 کول تیرے کوئی دردی ناپیں کس نوں پیڑ پرائی نی
 جاگ سویرے غافل گڑیئے سویاں رین وہائی نی
 کی ہو یا کی ہو یا تینوں چرنے تند نہ پائی نی (37)

چرخہ مشتاق میاں چوہدری بڈھا المتخلص مشتاق ہوراں دا لکھیا ہے۔ 3 صفحے دا چرخہ نامہ ہے۔ 4 مصرعے دا بند ہے۔ ٹیپ دا

مصرعہ ہے:

ہُن لگی اے سائیں دے سنگ پریت چرنے نوں پرے پھوکدے ماں
 ایہہ چرخہ نامہ دو جے چرنے نامیاں توں دکھرا ہے جیہدے وچ کڑی اپنی ماں نوں چرخہ پھوکن دا کہندی اے۔ اپنے عشق
 وچ پکی ہے تے دو جیاں دے طعنے مہنے سن کے وی دلوں ڈولدی نہیں سگوں ہو اپنے عشق وچ پکی ہوندی جاندی ہے:

ماہی پچھے منگاں در در اڈ کھلوناں جھولی
 طعنے مہنے سر پر جھلاں سہواں ہر دی بولی
 لڑ ماہی دا چھوڑ نہ دیواں توڑی نہ بناویں پچی
 دلوں نہ ڈولاں قولوں نہ ہاراں ہواں نہ میں پچی
 ہُن لگی اے سائیں دے سنگ پریت
 چرنے نوں پرے پھوکدے ماں (38)

سید عبدالکریم عباسی ہوراں دا لکھیا ”چرخہ نامہ“ جو کہ کلیات عباسی وچوں ملدا ہے۔ ایہہ دو صفحے دا چرخہ نامہ ہے جیہدا
 موضوع دنیا دی بے ثباتی ہے۔ امردی اپنی دھی نوں سوت کت کے دا ج بنان تے سوہرے گھر جان دی تیاری دا آکھدی ہے۔ جے
 مایاں گھر کم نہ کیتا تے سوہریاں گھر جا کے پچھتائیں گی۔ کئی اجیہاں نہیں جو راتیں اٹھ کے نکلا تند پاوندیاں نیں تے کیہ ستیاں ویلا لنگھا
 چھڈ دیاں نیں۔ مایاں گھر سدا نہیں بہہ رہنا خیر تینوں سوہریاں دے گھر جانا اے:

گھر ساہوریاں دے لے جاؤن دا کجھ کرداج بناؤن دا
 کت چرخہ دا ج بنا کڑیئے تینوں رہی اے ماں سمجھا کڑیئے
 کوئی تند تر کلے پاندی نہیں اٹھ راتیں چرخہ ڈاہندی نہیں
 کت چرخہ دا ج بنا کڑیئے گئی ستیاں رات وہا کڑیئے
 تینوں او سن پیش اولیاں نی جھڈ جاناں پیکیاں گلیاں نہ
 کت چرخہ دا ج بنا کڑیئے فیروسیں پلا پلا کڑیئے (39)

مکدی گل ایہہ ہے کہ چرخہ نامہ اہم صنف جیہدے تے پنجابی توں دکھ دو جیاں زباناں وچ وی لکھیا گیا۔ شاعران نے کتن دے اوہلے انسان نوں مت دتی کہ توں نیک کم کر۔ جیویں چرخے تے کت کت کے کڑیاں اپنا دا ج بنا دندیاں نیں ائج ہی توں وی دنیا تے نیک عمل کر کے اگے لئی دا ج بنا لے جے توں دا ج توں بناں اگلے گھر گیا تے تیری عزت نہیں ہوئی۔ دنیا وچ وی اوس کڑی دی عزت ہوندی ہے جو دا ج لے کے اپنے سوہرے گھر جاندی ہے تے ائج ہی اگلے جہان وی اوہی کامیاب ہون گے جو اپنے نال نیک عملاں دا دا ج لے کے جان گے۔ چرخے نامیاں راہیں شاعران نے بھروسہ انداز نال تبلیغ دا کم کیتا۔ پیکے توں سوہرے گھر دی تیاری نوں دنیا توں آخرت ول دی تیاری نال جوڑ دتا۔ ویلا بدلن نال نہ تے چرخہ رہیا ہے تے نہ ہی چرخہ نامہ لکھیا جا رہیا ہے تے نہ ہی ترنجن دیاں محفلاں جمدیاں نیں پر ترنجن دے گیت اچے وی زندہ نیں تے شاعران وی چرخے تے شاعری کر دے نیں۔

حوالہ جات

1. کانھ سنگھ ناہا، بھائی، مہمان کوش (دلی: نیشنل بک شاپ، 1996ء)، 2284۔
2. رتن سنگھ جگلی، ڈاکٹر، ساہت کوش، جلد 2 (پٹیالہ: پبلیکیشن بیورو پنجاب یونیورسٹی، 2011ء)، 530۔
3. احمد دہلوی، سید، فرہنگ آصفیہ (جلد دوم) (لاہور: مطبع رفاه عام پریس، 1908ء)، 107۔
4. نور الحسن نیر، مولوی، نور اللغات۔ جلد دوم (کراچی: جنرل پبلشنگ ہاؤس، 1959ء)، 529۔
5. محمد رفیع، مولانا، محمد و کعب، مولانا، جامع اللغات اردو (کراچی: دارالاشاعت، 1981ء)، 210۔
6. شفقتی عہدی پوری، سر تاج اللغات اردو (لاہور: سر تاج بک ڈپو، سن)، 143۔
7. جمیل احمد پال، پنجابی کلاسیکی لغت (لاہور: پنجابی سائنس بورڈ، 1993ء)، 402۔
8. کانھ سنگھ ناہا، بھائی، مہمان کوش، 2284۔
9. رتن سنگھ جگلی، ڈاکٹر، ساہت کوش، 530۔
10. حسین قریشی قلعہ داری، احمد، پنجابی ادب کی مختصر تاریخ (لاہور: میری لائبریری، 1964ء)، 30۔
11. تنویر بخاری، پنجابی ادب دی تاریخ (لاہور: نیو بک پبلیس، سن)، 74۔
12. ہرکیش سنگھ کابل، الوپ ہویارہیا پنجابی ورثہ (چندی گڑھ: لوک گیت پراکاشن، 2011ء)، 119۔
13. سوہندر سنگھ بیدی، ڈاکٹر، پنجابی لوک دھارا و شو کوش، جلد 6 (دلی: نیشنل بک شاپ، 1992ء)، 27۔
14. اوہی
15. ہرکیش سنگھ کابل، الوپ ہویارہیا پنجابی ورثہ، 86۔

16. سوہندرسنگھ بیدی، ڈاکٹر، پنجابی لوک دھاراوشوکوش، 28۔
17. مظہر الاسلام، لوک پنجاب (اسلام آباد: لوک ورثہ، 1978ء)، 443۔
18. سوہندرسنگھ بیدی، ڈاکٹر، پنجابی لوک دھاراوشوکوش، 28۔
19. اوہی
20. ہرکیش سنگھ کابل، الوپ ہورہیا پنجابی ورثہ، 119۔
21. تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و ہند، جلد اول (لاہور: پنجاب یونیورسٹی، 1971ء)، 249، 250۔
22. شاہ حسین، کافیاں (لاہور: مجلس شاہ حسین، 1996ء)، 39۔
23. شریف صابر، محمد، بلھے شاہ مکمل کافیاں (لاہور: سیداجمل حسین میموریل سوسائٹی، 1991ء)، 134۔
24. ثناء چدھر، پنجاب وچ تصوف (لاہور: انسٹیٹیوٹ آف پنجابی لینگویج اینڈ کلچر، 2002ء)، 163۔
25. حسین قریشی قلعہ داری، احمد، ڈاکٹر، حافظ برخوردار دیاں کچھ ہور لکھتاں، کھوج، چھپماہی (لاہور: جنوری۔ جون 1981، جلد 3، شمارہ 2)، 32۔
26. چوہڑ مل کھتری، قصہ حسندل و نگاہ دل معہ چرخے نامہ (جالندھر: منشی احمد بخش مطبع قیصری، 1897ء)، 2۔
27. نامعلوم، قصہ نوہ و سس معہ چرخے نامہ (لاہور: مطبع مفید عام، س، ن)، 21۔
28. نور محمد لوہار، چرخہ نایاب یعنی چرخہ رنگ رنگیلا (لاہور: جوت سنگھ سنت سنگھ اینڈ پبلشرز، 1914ء)، 2۔
29. اللہ تادری، سی حرفی در کلمہ شریف و چرخہ نامہ (لاہور: عزیز الدین نجم الدین تاجران کتب، 1915ء)، 11۔
30. عبدالغفار، مولوی، چرخہ نامہ، (لودھیانہ: شیخ محمد بخش فضل حسین تاجران کتب و کتب خانہ عالمگیری، 1926ء)، 6۔
31. عاصی محمد، چرخہ (لاہور: فیروز پرنٹنگ ورکس، 1929ء)، 3-2۔
32. عبدالستار، مولوی، چرخہ رنگ رنگیلا (لاہور: محمد شریف عبدالغنی تاجران کتب، 1941ء)، 3-2۔
33. بخش صاحب فرشی، منشی، محمد، چرخہ رنگ رنگیلا (لاہور: منشی عزیز الدین تاجروکتب پبلشرز، 1933ء)، 6۔
34. چراغ دین، میاں، چرخہ رنگ رنگیلا (لاہور: حافظ بک ڈپو، س، ن)، 10۔
35. پرمانند، چرخہ نامہ (امر تسر: سناتن دھرم الیکٹرک پریس، س، ن)، 3-2۔
36. عبداللہ، محمد، چرخہ نعت محمدی (لاہور: مولوی محمد معظم محمد اعظم تاجران کتب، س، ن)، 7۔
37. کالی داس، روپ بسنت (گوجرانوالہ: شبنوناتھ تاجرکتب، 1910ء)، 71۔
38. بڈھا، چوہدری، میاں، چرخہ مشتاق (لاہور: در مطبع سلیم پریس، س، ن)، 3۔
39. عبدالکریم عباسی، سید، کلیات عباسی (لاہور: دارالفقر انوشاہیہ، 2012ء)، 67۔

References in Roman Script

1. Kann Singh Nabha, Bhai, Mahan Kosh (Delhi: National Bookshop, 1996), 2284.
2. Ratan Singh Jaggi, Dr., Sahit Kosh, Jild 2 (Patiala: Publication Bureau Punjab University, 2011), 530.
3. Ahmad Dehlavi, Syed, Farhang-i Asafia Jild 2 (Lahore: Muttaba Rafah Aam Press, 1908), 107.
4. Noorul Hassan Nair, Maulvi, Noor-al-Lughat Jild 2 (Karachi: General Publishing House, 1959), 529.
5. Muhammad Rafi, Maulana, Muhammad Waki, Maulana, Jamia-al-Lughaat Urdu, (Karachi: Darul Ishaat, 1981), 210.
6. Shafiqi Ehdi Puri, Sartaj-al-Lughaat Urdu (Lahore: Sartaj Book Depot, S.N.), 143.
7. Jameel Ahmad Pal, Punjabi Classici Lughat (Lahore: Punjabi Science Board, 1993), 402.
8. Kan Singh Nabha, Bhai, Mahan Kosh, (Delhi: National Bookshop, 1996), 2284.
9. Ratan Singh Jaggi, Dr., Sahit Kosh, Jild 2 (Patiala: Publication Bureau Punjab University, 2011), 530.
10. Hussain Ahmad Qureshi, Qaladari, Ahmed, Punjabi Adab ki Mukhtasir Tareekh (Lahore: Meri Library, 1964), 30.
11. Tanveer Bukhari, Punjabi Adab di Tareekh (Lahore: New Book Palace, S.N.), 74.
12. Harkesh Singh Kahl, Alop Ho Rahya Punjabi Virsa (Chandigarh: Lok Geet Prakashan, 2011), 119.
13. Sohindar Singh Bedi, Dr., Punjabi Lok Dhara Vishav Kosh, Jild 6, (Delhi: National Bookshop, 1992), 27.
14. Ibid
15. Harkesh Singh Kahl, Alop Ho Rahya Punjabi Virsa, ,86.
16. Sohindar Singh Bedi, Dr., Punjabi Lok Dhara Vishav Kosh, 28.
17. Mazhar-al-Islam, Lok Punjab (Islamabad: Lok Virsa, 1978), 443.
18. Sohindar Singh Bedi, Dr., Punjabi Lok Dhara Vishav Kosh, 28.
19. Ibid.
20. Harkesh Singh Kahl, Alop Ho Rahya Punjabi Virsa, 119.
21. Tareekh Adbiyat-e-Musalmanan-e-Pakistan-o-Hind, Jild Awwal, (Lahore: Punjab University, 1971), 249,250.
22. Shah Hussain, Kafiyah Shah Hussain, (Lahore: Majlis Shah Hussain, March 1996), 39.
23. Shareef Sabir, Muhammad, Bhulle Shah Mukamal Kafiyah (Lahore: Syed Ajmal Hussain Memorial Society, 1191), 134.

24. Sanawar Cadhar, Punjab Vich Tasawuf (Lahore: Institute of Punjabi Language and Culture, 2002), 163.
25. Hussain Qureshi Qaladari, Alop ho rahiya Punjabi virsa, 134.
26. Chohar Mall Khatri, Qisa Husn Dil wa Nigah Dil ma Charkhay Nama (Jalandhar: Munshi Ahmad Baksh Matba Qaisri, 1897), 2.
27. Namaloom, Qisa Nooh Sas ma Charkhi Nama (Lahore: Matba Mafeed Aam, S.N.), 21.
28. Noor Muhammad, Charkha Nayab Yani Charkha Rang Rangeela (Lahore: Jot Singh Sant Singh and Sons Publishers, 1914), 2.
29. Allah Ditta Darzi, C-Harfi Darr Qalma Sharif wa Charkha Nama, (Lahore: Aziz udin Najam udin Tajraan Kutab, 1915), 11.
30. Abdul Ghaffar, Molvi, Charkha Nama (Ludhiana: Sheikh Muhammad Baksh Fazal Hussain Tajraan, 1926), 6.
31. Aasi Muhammad, Charkha (Lahore: Feroz Printing Works, 1929), 2,3.
32. Abdul Sattar, Molvi, Charkha Rang Rangeela (Lahore: Muhammad Sharif Abdul Ghani Tajraan Kutab, 1941), 2,3.
33. Baksh Sahib Farshi, Munshi, Muhammad, Charkha Rang Rangeela (Lahore: Munshi Aziz udin Tajir o Kutab Publishers, 1933), 6.
34. Chiragh Din, Mian, Charkha Rang Rangeela (Lahore: Hafiz Bokk Depot, S.N.), 10.
35. Parmanand, Charkha Nama, (Amritsar: Sanatan Dharam Press, S.N.), 2,3.
36. Abdullah, Muhammad, Charkha Naat Muhammadi (Lahore: Molvi Muhammad Muazzam Muhammad Azam Tajiraan e Kutab, S.N.), 7.
37. Kali Das, Roop Basant (Gujjranwala: Sanbhonath Tajir Kutab, 1910), 71.
38. Budha, Chaudhary, Mian, Charkha Mushtaq (Lahore: Darmatba Steam Press, S.N.), 3.
39. Abdul Kareem Abasi, Syed, Kuliyaat-e-Abbasi (Lahore: Dar-ul-Faqar Anu Shahia, 2012), 67.